

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО**

**ПРОБЛЕМИ
МОТИВАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
В СУЧАСНОМУ
ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ**

Колективна монографія

**Наукові редактори
Л. В. Герасименко,
В. Ф. Моргун**

**Кременчук
2020**

УДК 37.015.3 + 159.922+ 159.923 +159.942+159. 947. 5

ББК 88.52

Про 78

*Рекомендовано до друку
рішенням Ученої ради Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського (протокол № 2 від 20 жовтня 2020 р.)*

Рецензенти:

О. Г. Коваленко, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу андрагогіки Інститута педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України;

Л. А. Семеновська, доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Про 78 Проблеми мотивації особистості в сучасному освітньому просторі: колективна монографія / наук. ред. Л. В. Герасименко, В. Ф. Моргун. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2020. 260 с.
ISBN 978-617-639-267-5

Монографію присвячено теоретичним і практичним аспектам психолого-педагогічної діагностики та формування мотивації особистості на різних рівнях освітньої практики. У науковому виданні викладені результати практичного досвіду використання інноваційних форм та методів мотивації діяльності у педагогічній, профілактичній, консультативній та психокорекційній роботі вихователів, учителів, викладачів вищої школи, практичних психологів. Зазначені особливості використання різноманітних методик і технологій у контексті розвитку особистісної та професійної компетентності особистості протягом життя. Дослідження, що представлені у науковому виданні, мають теоретичний та прикладний аспекти. Всю відповідальність за правильність фактів і посилань, що подаються в колективній монографії, несуть автори.

Наукове видання: українською та англійською мовами.

Монографія буде корисна для науковців, працівників освіти, практичних психологів, аспірантів і студентів, а також фахівців, які працюють у суміжних галузях.

УДК 37.015.3 + 159.922+ 159.923 +159.942+159. 947. 5
ББК 88.52

ISBN 978-617-639-267-5

© Автори, 2020

© КрНУ імені Михайла Остроградського, 2020

Яланська С. П.
доктор психологічних наук, професор,
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ РЕСУРС АРТ-ПРАКТИК

Постановка проблеми. На сьогодні арт-практики активно використовуються у роботі практичних психологів, арт-терапевтів, психотерапевтів, коучів, соціальних працівників. Але використання арт-практик педагогами, зокрема, викладачами вищої школи могло б бути більш широким і ефективним якби науковцями більше приділялося уваги психолого-педагогічному обґрунтуванню розвивального потенціалу арт-інструментарію. Психолого-педагогічний ресурс арт-інструментарію, який можна використовувати у вищій школі, є досить потужним. Здійснюється розвиток творчої уяви, підвищується рівень прояву унікальності, гнучкості, забезпечується легкість асоціювання, процес самопізнання, розширюються можливості самовдосконалення, знаходяться можливі шляхи досягнення поставлених цілей майбутніми фахівцями. Арт-практики можуть виконувати мотиваційну функцію – сприяти зацікавленню студентів предметом, який викладається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Науковці активно цікавляться проблемою можливостей використання арт-практик у роботі фахівців допомагаючих професій. Це стосується діяльності як теоретиків так і практиків.

Тараріна О. виділяє такі основні завдання арт-практик: розширення горизонтів особистості; підтримка (розвиток) цілісності життя; досягнення справжньої індивідуальності; рух від автономності до близькості в міжособистісних зв'язках; формування базових життєвих цілей; вироблення справжніх перспектив у житті; адекватне прийняття внутрішніх життєвих криз; використання емпатії та інтуїції у розвитку більш глибоких рівнів символічної комунікації [17].

Атаманчук Н. М. зазначає, що арт-терапія відіграє роль своєрідного методу діагностування: кожна дитина по-своєму самовиражається у малюнку. Таким чином, участь у арт-терапії викликає бажання дитини бути першою, кращою, спонукає її до самовдосконалення, формування адекватної самооцінки, розвитку вольових якостей, самовизначення у світі захоплень, професій, подолання бар'єрів спілкування [1, с. 14-15].

Терлецька Л. Г. зазначає, що достоїнством арт-терапії є те, що завдяки її методикам можуть бути освоєні та досліджені нові способи поведінки без тих наслідків, з якими пов'язане їх використання в реальному житті. Вони уможливають непряме звертання до актуальних

проблем, безпосереднє обговорення яких було б занадто болісним. В учасників психокорегувальних груп відбуваються різноманітні особистісні зміни: вираження почуттів у соціально допустимій формі; розвиток емпатії та позитивних відчуттів; виникнення почуття внутрішнього контролю та порядку; розвиток уважності до почуттів; посилення почуття власної гідності [18].

Максименко Д. С. підкреслює, що психолог через ігротерапію, вихователь через казкотерапію, педагог через ізотерапію, музичний керівник через музикотерапію створюють ті умови, в яких особистість розвивається, виражає себе, пізнає й удосконалює [9].

Солодухов В. Л. у своїх дослідженнях зазначає, що важливий напрям арт-практик пов'язаний з метафоричним пізнанням не залежить прямо від логічних міркувань і не потребує перевірки точності нашого сприйняття. Розуміти світ метафорично означає вловлювати на інтуїтивному рівні ситуації, в яких досвід набуває символічного виміру, коли відкривається множина співіснуючих значень, що надають один одному допоміжні змістові відтінки [16].

У словнику символів культури України поняття символу розглядається як одна із могутніх підвалин національної культури. Символ – це умовне позначення якогось предмета, поняття, явища, процесу, художній образ, який відбиває певну думку, ідею, почуття [15].

Популярність використання ресурсних колод метафоричних асоціативних карт (МАК) обумовлена тим, що асоціативні зображення допомагають нам знайти відповіді на питання респондентів із несвідомого, використовуючи образи і метафори, активно включаючи творчу складову особистості. МАК використовують для постановки цілей, знаходження мотивації, пошуку ресурсів, роботи з обмежувачими переконаннями, страхами [4].

Мілорадова Н. Е., Попова Г. В. зазначають, що МАК можуть активно використовуватися для проведення як групової так і індивідуальної роботи; для вирішення проблем сімейних відносин, розв'язання внутрішніх конфліктів, роботи з втратою, травмою та наслідками психотравми. Крім того, застосування карт сприяє розширенню знань про себе та навколишній світ; розвитку уяви та креативності; знаходженню рівноваги між тілом, душею та розумом; проживанню критичних ситуацій та знаходженню стратегій виходу з них; сприяє усвідомленню свого особистісного змісту і шляху у житті та інше. Використання цього інструменту надає можливість працювати відразу з емоційною, ментальною та тілесною сферою клієнта. Робота з метафоричними картами створює безпечну обстановку, яка сприяє обміну думками, вільному від оціночних суджень (2014) [11].

Блінов О. А. визначає, що метафорична карта – це двері, за якими живе подія, враження, людська історія. Двері можуть бути закриті на великий і вже заіржавілий замок, але, ніби ключем, карта допоможе

відкрити їх. І тоді вміст кімнат витягується на світ і набуває сенсу, наповнюється актуальним змістом. Вибираючи ту чи іншу картку, розглядаючи її і представляючи нам, людина насправді розповідає про себе, і з цієї розповіді і нам, і їй є зрозуміліше, звідки вона черпає сили, яка її система цінностей, чого вона боїться та у що вірить. Ми можемо побачити, як вона сприймає себе – як жертву або як героя, як спостерігача або як глядача, ми можемо уявити, які перешкоди зустрічаються на її шляху і як вона їх долає. Саме тому метафоричні карти називають ще асоціативними (вони викликають асоціації, завдяки яким людина проживає ще раз свою історію, актуалізує проблему), проєктивними (людина бачить в карті саме те, що вона хоче бачити, те, що емоційно відгукується в ній), терапевтичними [3].

Морозовська Е. підкреслює, що створені в співпраці художника і психотерапевта МАК стали новим інструментом арт-терапії. За минулі десятиліття проєктні карти поширилися по всьому світу, а перша колода, що поклала початок новому напрямку, переведена на двадцять дві мови [13].

Junge M. B. розкриває глибоку та унікальну силу інтеграції мистецтва та психології, що має потужну енергію й сприяє розвитку особистості [21].

Максименко С. Д. визначає існування особистості як соціального феномена, що саморозвивається шляхом вращення себе в культуру, актуалізації власних біосоціальних потенцій і творчого осягнення світу, має багато можливостей зростати в любові з боку інших і до інших. На всіх етапах онтогенезу особистості потенційно надаються такі можливості, і її власна справа – використати їх [10].

За Waller D. образотворче мистецтво та інші види творчості є ефективним психотерапевтичним інструментом по збереженню психічного та фізичного здоров'я людини [22].

Порівняльний аналіз результатів різних дослідників за останні роки вказує на те, що реалізація програми з арт-терапевтичними засобами у вищій школі забезпечує значуще підвищення високого та достатнього рівня розвитку професійної креативності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, набуття ними усвідомленого прагнення до творчої самореалізації та самовдосконалення в контексті професійної діяльності, здатності помічати проблемні педагогічні ситуації, знаходити нестандартні, доцільні та ефективні способи їх розв'язання, аналізувати та здійснювати саморегуляцію творчої професійної діяльності (Донченко, 2016) [6].

Бібіковою Н. В. доведено, що арт-терапію можна розглядати як технологію соціальної реадaptaції людей з обмеженими можливостями. Вона підкреслює, що творча діяльність відіграє важливу роль у розвитку уяви, інтуїції, неусвідомлених компонентів розумової активності, а також потреби особистості в самоактуалізації [2].

Копитіним А. І. обґрунтовано потужні психодіагностичні, розвивальні, психотерапевтичні можливості арт-практик. Доведено, що педагогічна арт-терапія і арт-педагогіка можуть бути використані у психологічному консультуванні учасників освітнього процесу, корекційно-розвивальній та психопрофілактичній роботі зі студентами, також в роботі по відновленню і реабілітації. Вони можуть бути одним із факторів збереження здоров'я і успішної психосоціальної адаптації студентів [8].

До інноваційних технологій підвищення якості освіти студентів у педагогічних університетах відносяться: ігрові, дизайнерські, мультимедійні технології (Savchenko, Marchenko, Pylnyk, 2018) [20].

Враховуючи вище згадані дослідження та роботи інших науковців з окресленої проблеми зроблено висновок, що використання арт-практик в освітньому процесі вищої школи є досить результативним.

Переконані, що арт-практики доцільно використовувати у роботі як з дітьми так і дорослими, адже вони базуються на творчості. За психологічним словником, творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Будучи за своєю сутністю культурно-історичним явищем, творчість має психологічний аспект: особистісний і процесуальний. Вона передбачає наявність у особистості здібностей, мотивів, знань та умінь, завдяки яким створюється продукт, що вирізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Вивчення цих властивостей особистості виявило важливу роль уяви, інтуїції, неусвідомлених компонентів розумової активності, а також потреби особистості в самоактуалізації, в розкритті і розширенні своїх можливостей (Копорулина, Смирнова, Гордеева, Балабанов, 2003) [14].

Моляко В. О. виокремлює такі види творчості: наукова; технічна; літературна; музична; образотворча; ігрова; навчальна; побутова; військова; управлінська; ситуаційна; комунікативна [12].

Види творчості розкрито у змісті навчального посібника «Психологія творчості», рекомендованого Міністерством освіти і науки України (лист № 1/11-7542 від 20.05.2014) (Яланська, 2014, 2018). Психологічний ресурс арт-практик для мотивації першокурсників закладів вищої освіти розкрито у колективній монографії (Atamanchuk, Yalanska, Onipko, Ishchenko, 2019) [19]. Психолого-педагогічні засоби розвитку творчості учасників освітнього процесу розкрито у програмі розвитку творчої компетентності майбутніх педагогів (Yalanska, Moskalenko, Marchenko, 2017) [24].

Метою дослідження є розкриття психолого-педагогічного ресурсу арт-практик в модернізованому освітньому просторі; обґрунтування доцільності використання арт-інструментарію з розвивальною метою у роботі зі здобувачами вищої освіти.

Завдання дослідження:

1. Здійснити логіко-психологічний аналіз проблеми використання арт-практик в освітньому процесі.
2. Емпірично дослідити ефективність розвивального потенціалу

комплексу арт-практик у роботі з здобувачами вищої освіти.

3. Обґрунтувати психолого-педагогічний ресурс арт-практик в освітньому модернізованому процесі вищої школи.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс *методів дослідження*. Теоретичні: теоретичний аналіз, синтез, індукція, абстрагування, порівняння, узагальнення, систематизація для здійснення логіко-психологічного аналізу проблеми використання арт-практик в освітньому процесі. Було використано емпіричні методи. Проведено методику «Легкість асоціювання» Г. Айзенка (модифікація Н. А. Головань) призначену для оцінки легкості асоціювання – швидкості і вільності переключення від руху думки в одному напрямку до руху у зворотному. Використано методику дослідження творчої уяви (Т. М. Зелінська, С. В. Воронова, А. Е. Хурчак), що вказує на рівень прояву творчості респондентів під час виконання завдань. Проведено методику доповнення Кет Френк (модифікація В. М. Козленка) мета якої – вивчення образної оригінальності і гнучкості мислення. У дослідженні використані статистичні методи. Математичні розрахунки отримані на основі об'єднання у групи (m) частоти співвіднесено з рядом значень, які потрапляють у певну групу. Середнє арифметичне значення є часткою від поділу суми всіх значень ознаки на кількість вимірів. Позначається воно x . Формула для обчислення має вигляд: $x = (x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n) / n = (1/n) * \sum x_i$, де $x_1, \dots, x_n$ - значення ознаки; n - кількість вимірів (або випробуваних).

Результати дослідження підтверджені на основі використання факторного дисперсійного аналізу. За допомогою критерія Фішера-Снедекора було встановлено справедливість гіпотези щодо впливу фактора F на результат прояву легкості асоціювання, творчої уяви, гнучкості, унікальності особистості.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження обрано вибірку – магістрантів I-го курсу очної та заочної форми навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (147 осіб) було поділено на контрольну групу КГ (73 особи) та експериментальну групу ЕГ (74 особи) (здобувачі вищої освіти які вивчали курс «Психологія вищої школи», 2019 р.) Взяли участь в анкетуванні студенти першого (бакалаврського рівня) факультету фізичної культури та спорту Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (здобувачі вищої освіти які вивчали курс «Психологія» та курс «Психологія здоров'я та здорового способу життя», 2020 р., 47 осіб).

Пропонований комплекс арт-практик для використання під час вивчення курсу «Психологія вищої школи» передбачає авторські арт-практики, серед яких:

1. «Міст: «Я – магістрант» – «Я – професіонал» (індивідуальна робота). Магістрантам надається інструкція: «Уявіть міст через ріку. Насьогодні Ви магістрант і знаходитеся на одному березі. Перейшовши на інший бік – Ви завершите навчання в магістратурі і станете справжнім

професіоналом. Подумайте, які дії Вам потрібно здійснити, «переходячи через міст», щоб стати фахівцем своєї справи?».

Розвивальна функція: арт-практика спрямована на розвиток творчої уяви, гнучкості.

2. «Наративний продукт». Передбачає:

1) створення творчого доробку (вірш, оповідання, пісня, та ін.), що стосується будь-якого предмету, який знаходиться в аудиторії, причому, змістова складова має бути пов'язана зі спеціальністю майбутньої професійної діяльності учасників освітнього процесу;

2) презентувати отримані результати.

Розвивальна функція: арт-практика зорієнтована на розвиток унікальності, асоціативності.

3. «Тематичний образ». Арт-практика, що передбачає декілька завдань, наприклад:

1) створити образ екогероїні, покликанням якої є збереження балансу в системі «людина-природа». Образ створюється з «підручних матеріалів», які знаходяться на партах (зошити, ручки, олівці, папір та ін.);

2) визначити мету та основні завдання екогероїні;

3) обґрунтувати основні напрями реалізації поставленої мети та завдань;

4) з'ясувати основні труднощі, які можуть виникати на шляху героїні та варіанти їх подолання;

5) презентувати отримані результати (групова робота).

Розвивальна функція: арт-практика зорієнтована на розвиток асоціативності, гнучкості, творчої уяви.

4. «Методика роботи з метафоричними асоціативними зображеннями «Насіння», зокрема, вправи «Сила», «Причина» (індивідуальна та групова робота) (Тараріна, 2019).

Розвивальна функція: арт-практики спрямовані на розвиток асоціативності, творчої уяви, унікальності, гнучкості. Комплекс також зорієнтований на активізацію пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, сприяє зацікавленню студентів предметом, який викладається. Завдяки арт-практикам магістранти шляхом саморефлексії, інтроспекції осмислюють базові життєві цілі; перспективи, можливості самовдосконалення, знаходять можливі шляхи досягнення поставленої мети.

З магістрантами I-го курсу очної та заочної форми навчання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (147 осіб) – (контрольна група КГ – 73 особи, експериментальна група ЕГ – 74 особи) нами апробовано вище згаданий комплекс арт-практик. З початку та по завершенню курсу проведено відповідно констатувальне дослідження № 1 та № 2 за допомогою підбраного методичного інструментарію. За результатами яких отримали дані і зробили висновки.

Отримані результати згідно проведеної методики «Легкість асоціювання» Г. Айзенка (модифікація Н. А. Головань). представлено у табл.1.

Таблиця 1 – Результати дослідження за методикою «Легкість асоціювання» Г. Айзенка (модифікація Н. А. Головань)

Рівень легкості асоціювання (m-4)	Високий		Достатньо високий		Середній		Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
КЕ 1 Кількість респондентів у % (x)	7,0	8,0	35,5	36,6	47,5	45,9	10,0	9,5
КЕ 2 Кількість респондентів у % (x)	8,2	9,9	36,0	41,5	47,4	47,3	8,4	1,3

З табл. 1 зрозуміло, що на початку дослідження (КЕ1) у контрольній та експериментальній групі не відмічалось значних відмінностей між проявами рівнів легкості асоціювання. Так з високим рівнем у КГ 7,0% респондентів, у ЕГ 8,0 % (різниця у 1,0%), з низьким – у КГ 10,0%, у ЕГ – 9,5%, що на 0,5% менше від контрольної групи. По завершенню дослідження, за результатами КЕ2 отримали дані: з високим у КГ 8,2% респондентів, у ЕГ 9,9 %. Різниця у 1,7% на користь експериментальної групи. Варто відмітити, що з достатньо високим рівнем у експериментальній групі після впровадження комплексу арт-практик на 5,5% респондентів більше ніж у контрольній. З низьким рівнем у КГ – 8,4%, тоді як у ЕГ – 1,3%, що на 7,1% менше від контрольної групи.

Отримані дані на основі методики дослідження творчої уяви (Т. М. Зелінська, С. В. Воронова, А. Е. Хурчак) представлено у табл. 2.

Таблиця 2 – Результати методики дослідження творчої уяви (Т. М. Зелінська, С. В. Воронова, А. Е. Хурчак)

Рівень прояву творчості (m-3)	Високий		Середній		Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
КЕ 1 Кількість респондентів у % (x)	15,0	15,6	56,1	55,9	28,9	28,5
КЕ 2 Кількість респондентів у % (x)	17,1	32,5	56,5	61,4	26,4	6,1

З табл. 2 зрозуміло, що на початку дослідження (КЕ1) у контрольній та експериментальній групі не відмічалось значних відмінностей між проявами творчості. Так з високим рівнем у КГ 15,0% респондентів, у ЕГ

15,6 %. (різниця у 0,6%), з низьким – у КГ 28,9%, у ЕГ – 28,5%, що на 0,4% менше у контрольній групі. По завершенню дослідження, за результатами КЕ2 з високим рівнем у КГ 17,1% респондентів, тоді як у ЕГ 32,5 %, що на 15,4% більше в експериментальній групі. З низьким рівнем у КГ – 26,4%, тоді як у ЕГ – 6,1%, що на 20,3% менше від контрольної групи.

Отже, на основі дослідження творчої уяви респондентів варто відмітити ефективність упровадження комплексу арт-практик в освітньому процесі вищої школи.

Результати дослідження за методикою доповнення Кет Френк (модифікація В. М. Козленка), представлено в таблиці 3.

Дані таблиці 3 свідчать, що на початку дослідження (КЕ1) у контрольній та експериментальній групі не відмічалось значних відмінностей між проявами рівнів гнучкості. Так з високим рівнем у КГ 5,0% респондентів, у ЕГ 6,5 % (різниця у 1,5%), з низьким – у КГ 14,5%, у ЕГ – 15,5%, що на 1,0% більше від контрольної групи. По завершенню дослідження, за результатами КЕ2 отримали дані: з високим у КГ 5,9% респондентів, у ЕГ 8,0 %. Різниця на 2,1% на користь експериментальної групи. З низьким рівнем у КГ – 12,9%, тоді як у ЕГ – 8,0%, що на 4,9% менше від контрольної групи.

Таблиця 3 – Результати дослідження за методикою доповнення Кет Френк (модифікація В. М. Козленка)

Рівень прояву гнучкості (m-4)	Високий		Достатньо високий		Середній		Низький	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
	гнучкість							
КД 1 Кількість респондентів у % (x)	5,0	6,5	29,0	28,6	51,5	48,9	14,5	15,5
КД 2 Кількість респондентів у % (x)	5,9	8,0	29,1	29,0	52,1	55,0	12,9	8,0
Рівень прояву унікальності (m-4)	унікальність							
КД 1 Кількість респондентів у % (x)	2,3	2,7	23,0	24,5	58,1	57,0	16,6	15,8
КД 2 Кількість респондентів у % (x)	1,4	4,2	24,0	26,3	59,4	64,5	15,2	5,0

Результати дослідження рівня прояву унікальності магістрантів в освітньому процесі свідчать про те, що на початку дослідження (КЕ1) з високим рівнем у КГ 2,3% респондентів, у ЕГ 2,7 % (різниця у 0,4%), з низьким – у КГ 16,6%, у ЕГ – 15,8%, що на 0,8% менше від контрольної групи. По завершенню дослідження, за результатами КЕ2 отримали дані: з

високим у КГ 1,4% респондентів, у ЕГ 4,2 %. Різниця – 2,8% на користь експериментальної групи. З низьким рівнем у КГ – 15,2%, тоді як у ЕГ – 5,0%, що на 10,2% менше від контрольної групи.

Таким чином, варто відмітити, що після впровадження комплексу арт-практик більш значущі якісні зміни спостерігалися в прояві унікальності респондентів експериментальної групи, аніж в прояві гнучкості.

Враховуючи результати досліджень за методикою «Легкість асоціювання» Г. Айзенка (модифікація Н. А. Головань), методикою дослідження творчої уяви (Т. М. Зелінська, С. В. Воронова, А. Е. Хурчак), методикою доповнення Кет Френк (модифікація В. М. Козленка) дійшли висновків, що визначений психолого-педагогічний ресурс апробованого комплексу арт-практик є ефективним в освітньому процесі вищої школи.

Результати дослідження підтверджені на основі використання факторного дисперсійного аналізу. Бралася контрольна та експериментальна групи, які підлягали нормальному розподілу за ознакою прояву високого рівня досліджуваної характеристики. На експериментальну групу діяв фактор F (комплекс арт-практик у роботі з здобувачами вищої освіти), який умовно мав два рівні (дві складові): F1 (сукупність арт-психологічних засобів для індивідуальної роботи); F2 (сукупність арт-психологічних засобів для групової роботи). За допомогою критерія Фішера-Снедекора встановлено: $F_{\text{пост.}}$, $F_{\text{кр}}$, що дозволяє стверджувати про справедливість гіпотези щодо впливу фактора F на результат прояву легкості асоціювання, творчої уяви, гнучкості, унікальності особистості.

Таблиця 4 – Порівняльний аналіз прояву показників досліджуваних характеристик на високому рівні у контрольній та експериментальній групах магістрантів до та після формульованого експерименту

Досліджувані характеристики	КГ (n=73) Оцінка Rk (%)		ЕГ (n=74) Оцінка Re (%)	
	До ФЕ	Після ФЕ	До ФЕ	Після ФЕ
Легкість асоціювання	7	8,2	8	9,9
Творча уява	15	17,1	15,6	32,5
Гнучкість	5	5,9	6,5	8
Унікальність	2,3	1,4	2,7	4,2

Дані таблиці 4 свідчать, що у контрольній групі до формульованого експерименту 7,0% прояву легкості асоціювання на високому рівні, тоді як після формульованого експерименту – 8,2% (різниця +1,2%). А у експериментальній групі відповідно до формульованого експерименту 8,0%, після формульованого експерименту 9,9% (різниця +1,9%). Високий рівень прояву творчої уяви у контрольній групі на констатувальному етапі 15%, під час контрольного зрізу – 17,1% (різниця +2,1%), у експериментальній групі відповідно 15,6% та 32,5% (різниця +16,9%). У контрольній групі до формульованого експерименту прояв гнучкості у 5,0% здобувачів вищої освіти, після формульованого експерименту 5,9% (різниця +0,9%), а у

експериментальній групі відповідно 6,5% та 8,0% (різниця +2,5%). У досліджуваних контрольної групи прояв унікальності на найвищому рівні до формувального експерименту у 2,3%, після – 1,4% (різниця у – 0,9%), тоді як у експериментальній групі відповідно 2,7% та 4,2% (різниця +1,5%).

Отже, у результаті формувального впливу зафіксовано відмінності між результатами констатувального та контрольного зрізів у контрольній та експериментальній групі на користь останньої, які відображають високий рівень прояву легкості асоціювання, творчої уяви, гнучкості, унікальності. Найбільш значущий показник спостерігається у результативності формувального впливу на розвиток творчої уяви студентів +16,9%.

У 2020 р. у Національному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» на факультеті фізичної культури та спорту під час вивчення курсів «Психологія» і «Психологія здоров'я та здорового способу життя» також використовувалися елементи вище згаданого комплексу арт-практик. За результатами анкетування студентів (47 осіб) отримали такі відповіді: на питання «Чи доцільним є використання арт-практик у освітньому процесі?» 83,0% відповіли «так», 15,0% – «доцільно під час вивчення соціальних, поведінкових та гуманітарних наук», 2,0% – «ні».

Варто відмітити, що арт-практики доцільно використовувати як під час очного так і дистанційного навчання в межах сервісів Zoom, Moodle, Google Meet та ін.

У рамках Міжнародного наукового проекту за підтримки організації «Корпус Миру США в Україні» на тему «Лідерство. Толерантність. Волонтерство» (2016 р.) створено та апробовано програму розвитку толерантності студентської, учнівської молоді, яка передбачає використання ряду арт-практик, що забезпечують її ефективність (Karustian, Yalanska, Nikolashina et.al, 2016) [23] (див. табл. 5).

Так, у 2019 р. важливою складовою опанування курсу «Психологія учіння та розвитку людини» у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка було виконання аспірантами індивідуально-дослідного завдання у вигляді творчого звіту (обсяг не регламентується). Його метою є глибокий самостійний аналіз обраної проблеми. Представлений такими складовими: вступна частина (розкривається актуальність дослідження); теоретична частина (здійснюється теоретичний аналіз проблеми); практична частина (здійснюється анкетування: визначається ставлення фахівців, студентів, та/або інших осіб до змісту та шляхів вирішення тієї чи іншої проблеми, обізнаність про її особливості, тощо. Результати дослідження оформляються графічно з обґрунтуванням); висновки та рекомендації (розкриваються отримані результати дослідження, пропонуються власні

Таблиця 5 – Програма формування та розвитку толерантності студентської (учнівської) молоді

№ блоку	Назва блоку	Основні психолого-педагогічні та тренінгові засоби
1.	Формування та розвиток позитивного, екопсихологічного мислення, інтерналізації загальнолюдських цінностей та розуміння цінностей інших культур	<p>Заняття 1. «Що таке толерантність?»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Толерантність» 4. Арт-вправа «Толерантність та особистісний розвиток» 5. Арт-вправа «Вольові зусилля та досягнення мети». 6. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 7. Підведення підсумків. <p>Заняття 2. «Позитивно мислимо»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Позитивне мислення». 3. Вправа «Проти конфліктів, насильства та дискримінації». 4. Арт-вправа «Долаємо стереотипи». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 6. Підведення підсумків.
2.	Формування та розвиток психологічної, стійкості, саморегуляції	<p>Заняття 3. «Саморегуляція та копінг-дії»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Саморегуляція та копінг-дії» 3. Вправа «Я володію емпатією». 4. Арт-вправа «Проти агресії, заздрощів». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 6. Підведення підсумків. <p>Заняття 4. «Консолідуємось в європейському і світовому просторі»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Культурні універсали» 4. Вправа «Культура миру». 5. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 6. Підведення підсумків.
3.	Набуття досвіду конструктивного діалогу, доброзичливого та терпимого ставлення до оточуючих і навколишніх подій, що не порушують прав людини	<p>Заняття 5. «Міжособистісна, соціальна, міжкультурна взаємодія взаємодія»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Міні-лекція на тему «Міжособистісна, соціальна, міжкультурна взаємодія». 4. Вправа «Правила толерантного спілкування». 5. Арт-вправа «Кожен з нас особистість». 6. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 7. Підведення підсумків. <p>Заняття 6. «Від розуміння та співпереживання до дій!..»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово ведучого. 2. Вироблення та прийняття правил роботи. 3. Арт-вправа «Допоможи іншому словом та ділом». 4. Рубрика «Чи знаєте, Ви, що...?». 5. Підведення підсумків.

рекомендації щодо розв'язання проблеми); список використаних джерел; додатки (додаються бланки заповнених анкет). Наприклад, аспіранти-психологи виконують творчі звіти на теми «Самоактуалізація в контексті життєвого шляху людини», «Генотипово-середовищне співвідношення в індивідуальному розвитку людини», «Психологічні особливості формування компетентностей особистості в умовах освітнього середовища», та ін. По завершенню вивчення курсу аспіранти мали: аналізувати специфіку взаємозв'язку учіння та розвитку людини; інтерпретувати внесок вітчизняних і зарубіжних учених у розуміння учіння та розвитку людини, останні досягнення психологічної науки для використання під час виконання наукового дослідження та у професійній діяльності; інтегрувати основні чинники, що впливають на розвиток людини та враховувати це у практичній площині.

Таким чином, навчальний курс «Психологія учіння та розвитку людини» сприяв формуванню теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, необхідних для розв'язання питань професійної та наукової діяльності психолога, оволодіння методологією з основ учіння та розвитку людини.

Під час презентацій творчих звітів аспіранти використовували арт-практики, що сприяло зацікавленню предметом учасників освітнього процесу.

Вивчення можливостей використання арт-технологій як ресурсу, що детермінує психологічне здоров'я людини здійснювалося на семінарі «Арт-практики в екопсихологічному просторі особистості» (20-23 березня 2018 року, Київ) в межах проекту «Visions and Reflections: Our Shared Environment Project». Проект отримав підтримку від посольства США в Києві за програмою «Малі гранти на підтримку культурних та освітніх проектів», присвяченої 25-тій річниці дипломатичних відносин між Україною та США. Експертами семінару стали: Shari L. Wilson, директор Центру Проектів (USA) та Heather Loewenstein, майстриня-ляльковод Лялькового театру «StoneLion» (USA). У 2019-2020 н.р. розширення компетентностей щодо використання арт-практик в освітньому процесі здійснювалося на форумах, майстер-класах організованих сертифікованими арт-терапевтами України (Назаревич В., Тараріна О.).

Висновки. Отже, здійснено логіко-психологічний аналіз проблеми використання арт-практик в освітньому процесі. Емпірично досліджено ефективність розвивального потенціалу комплексу арт-практик у роботі зі здобувачами вищої освіти. Обґрунтовано психолого-педагогічний ресурс арт-практик в освітньому процесі вищої школи.

Визначено, що завдяки впровадженню комплексу арт-практик в освітній процес здійснюється розвиток творчої уяви, підвищується рівень прояву унікальності, гнучкості, забезпечується легкість асоціювання, процес самопізнання, розширюються можливості самовдосконалення,

знаходяться можливі шляхи досягнення поставлених цілей майбутніми фахівцями.

Перспективами дослідження є подальше вивчення можливостей використання арт-практик у роботі з різними віковими категоріями та розробка розвивальних арт-комплексів для учасників освітнього процесу різних спеціальностей під час очного, дистанційного, змішаного навчання.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Н. М. Арт-терапія як засіб вивчення та подолання бар'єрів у спілкуванні підлітків. *Наука і освіта*. 2015. Вип. 3. С. 12–16.
2. Библикова Н. В. Арт-терапия как технология социальной реадaptации людей с ограниченными возможностями. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 4. URL: <https://www.science-education.ru/ru/issue/view?id=118>.
3. Блінов О. А. Метафоричні асоціативні карти як сучасний метод психологічної хірургії. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. пр. Київ, 2016. Вип. 4 (29). С. 6–11.
4. Взлетные техники арт-коучинга. Техники для работы с МАК / Л. Бесчастная, Т. Курганская, А. Щербюк. К. : Кравченко Я. О., 2018. 78 с.
5. Дмитрієва С. М., Гаврилова Н. В. Методи дослідження творчих здібностей школярів: посібник-практикум. Житомир, ЖЦНТЕІ, 2002. 40 с.
6. Донченко О. С. Розвиток професійної креативності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти засобами арт-терапії : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2018. 261 с.
7. Зелінська Т. М., Воронова С. В., Хурчак А. Е. Практикум із загальної психології: навч. посіб. К. : Каравела, 2008. 184 с.
8. Копытин А. И. Эмоциональный арт-конструктор: диагностические, развивающие, психотерапевтические возможности: метод. пособ. СПб. : Иматон, 2017.
9. Максименко Д. С. Різнокольорове дитинство: ігротерапія, казкотерапія, ізотерапія, музикотерапія. Практична психологія. К. : Центр учбової літератури, 2018. 192 с.
10. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. К. : ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
11. Мілорадова Н. Э. Попова Г. В. Особливості проведення психологічного дебрифінгу із застосуванням МАК (метафоричних асоціативних карт) з представниками силових структур після кризисної ситуації. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 6 (43). С. 334–340.
12. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості. *Обдарована дитина*. 2004. № 6. С. 2–9.
13. Морозовская Е. Проективные карты в работе психолога: полное руководство. Одесса : Институт Проективных карт, 2013. 116 с.

14. Психологический словарь / авт.-сост. В. Н. Копорулина, М. Н. Смирнова, Н. О. Гордеева, Л. М. Балабанов ; под общей ред. Ю. Л. Неймера. Ростов н/Д. : Фенікс, 2003. 640 с.
15. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцури, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В.В. Куйбіди. К. : Міленіум, 2005. 352 с.
16. Солодухов В. Л. Казка як один з методів активного соціально-психологічного пізнання. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 139 с.
17. Тарарина Е. Практикум по арт-терапії : шкатулка мастера: метод. пособ. К. : АСТАМИР-В, 2019. 224 с.
18. Терлецька Л. Г. Психологія здоров'я: арт-терапевтичні технології: навч. посіб. К. : Слово, 2016. 128 с.
19. Motivation of freshmen of high educational establishments: psychological resource of art practice / Nina Atamanchuk, Svetlana Yalanska, Valentyna Onipko, Volodymyr Ishchenko // Sustainable development under the conditions of european integration: collective monograph. Part I. Ljubljana: ljubljana school of business, 2019. P. 89-102.
20. Innovative technologies of pedagogical diagnostics as a means of improving the quality of future specialists' education / Larysa Savchenko, Karyna Savchenko, Alina Marchenko, Ruslan Pylnik. *Revista ESPACIOS*. Vol. 39. (N° 49). 2018.
21. Junge M. B., Asawa P. P. A History of Art Therapy in the United States. Mundelein, IL: The American Art Therapy Association. 1994. 131 p.
22. Waller D. Becoming a Profession. The History of Art Therapy from 1940-1982. London and New York: Routledge, 1991.
23. Tolerance, Volunteerism and Leadership: textbook / Inga Kapustian, Svitlana Yalanska, Tetiana Nikolashina et.al. Poltava : Publishing House «Simon», 2016. 50 p.
24. Yalanska S. P., Moskalenko O. A., Marchenko V. O. Psychodidactic Aspects of Future Teachers' Creative Competence Formation. *Наука і освіта*. 2017. № 9. С. 1–15.
25. Yalanska S. P. The pedagogical and psychological value of artistic practices in post-secondary education classrooms / S. P. Yalanska, O. V. Mamon, Y. A. Sribna. *Revista ESPACIOS*. 2020. Vol. 41. № 23. P. 12–20.